

Artykuł recenzyjny monografii naukowej pt. *Военные. Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии*

Андрей Владиславович Ганин, *Военные. Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии* (Москва: Москва: Кучково поле, 2022), ss. 786.

Ważnym wydarzeniem wydawniczym na początku lutego 2022 r. w sferze badań nad okresem od upadku dynastii Romanowów do zakończenia wojny domowej w Rosji była premiera książki rosyjskiego badacza Andrieja Władysławowicza Ganina¹ pt. *Военные. Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии* [Wojskowi specjaliści. Szkice o byłych oficerach,

¹ Andriej Władysławowicz Ganin (ur. 1981 r.) to obecnie jeden z głównych badaczy rosyjskiej wojskości, a zwłaszcza korpusu oficerskiego Rosji z przełomu XIX i XX w. Zob. wybrane prace: Андрей Владиславович Ганин, *50 офицеров. Герои, антигерои и жертвы на историческом переломе. 1917–1922 гг.* (Москва: Кучково поле Музеон; Издательский центр «Воевода», 2022); Ганин, *Белый генерал и красный боец Яков Слащев-Крымский* (Москва: Фонд «Русские Витязи», 2021); Ганин, *Семь „почему” российской Гражданской войны* (Москва: Пятый Рим, 2021, wyd. 2); Ганин, *Русский офицерский корпус в годы Гражданской войны. Противостояние командных кадров. 1917–1922 гг.* (Москва: Центрполиграф, 2021); Ганин, *Измена командармов. Представители высшего командного состава Красной армии, перешедшие на сторону противника в годы Гражданской войны в России 1917–1922 гг.* (Москва: Пятый Рим /ООО «Бестселлер»/, 2020); Ганин, *Офицерский корпус в годы Гражданской войны в России. 1917–1922 гг.* (Москва: Старая Басманная, 2018); Ганин, *Закат Николаевской военной академии 1914–1922* (Москва: Книжница, 2014); Ганин, *Българинът защитил Русия. Съдбата на Йордан Пехливанов* (София: Милена-принт, 2014); Ганин, *«Мозг армии» в период «Русской Смуты»: Статьи и документы* (Москва: Русский путь, 2013); Ганин, *Последние дни генерала Селивачёва* (Москва: Кучково поле, 2012); Ганин, *Накануне катастрофы. Оренбургское казачье войско в конце XIX – начале XX в.* (Москва: Центрполиграф, 2008); Ганин, *Атаман А. И. Дутов* (Москва: Центрполиграф, 2006); Ганин, *Черногорец на русской службе: генерал Бакич* (Москва: Русский путь, 2004). O pozycji Ganina w rosyjskiej nauce wspomina również Rafał Igielski. Zob. Igielski,

stojących u początków Armii Czerwonej].² Ta wydana przez Instytut Słowiaoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk (ros. *Институт славяноведения Российской академии наук*) oraz Wydawnictwo „Kuczkowo Pole” monografia została poświęcona opisowi karier jednych z ważniejszych oficerów armii rosyjskiej, którzy w czasie wojny domowej w Rosji znaleźli się w szeregach powstającej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej (tzw. *wojenspec*, ros. *военспецы*). Według Ganina przez jej szeregi w czasie wojny domowej w Rosji miało przejść około 100 tys. oficerów dawnej armii rosyjskiej, w tym około 2,5 tys. generałów oraz oficerów sztabowych (pułkowników i podpułkowników).³

Recenzowana monografia naukowa, licząca 768 stron, składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, zestawienia skrótów oraz indeksu osobowego. Każdy rozdział zawiera biogramy i charakterystyki trzech wyższych oficerów armii rosyjskiej do 1917 r., którzy odegrali określoną rolę w powstaniu lub rozwoju sił zbrojnych (w tym wojskowych służb specjalnych) bolszewickiej Rosji. Celem takiego układu pracy jest ukazanie różnych postaw, polityk, okoliczności i przyczyn, które wpłynęły na decyzje o wstąpieniu do Armii Czerwonej wybranych byłych carskich oficerów. Tym samym monografia Ganina uzupełnia i znacznie rozszerza stan badań o tzw. *wojenspecach*, ale nie aspiruje do wyczerpania tematu w ramach tego zagadnienia badawczego. Specyfika analizowanej tematyki sprawia, że

„Meandry służby generała kawalerii Aleksieja Brusilowa w Armii Czerwonej w latach 1920–1926” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* (dalej: *PHW*) 21 (72), nr 1 (271) (2020): 146.

² Ганин, *Военспецы. Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии* (Москва: Кучково поле, 2022).

³ *Ibid.*, 6–7. W swoich wyliczeniach Ganin opiera się również na pionierskiej w swoim czasie monografii Aleksandra G. Kawtaradze o wojennych specjalistach. Zob. Александр Георгиевич Кавтарадзе, *Военные специалисты на службе Республики Советов 1917–1920 гг.* (Москва: Наука, 1988). Natomiast w końcu wojny domowej w Rosji według Ganina w Armii Czerwonej miało służyć 14 tys. byłych białych oficerów. Zob. Ганин, *Офицерский корпус в годы Гражданской войны в России*, 40. Z kolei w pracy z 2009 r. o korpusie oficerów Sztabu Generalnego w czasie wojny domowej w Rosji Ganin wyliczył, że w tym konflikcie wzięło udział nie mniej niż 2764 absolwentów i słuchaczy Cesarskiej Mikołajewskiej Akademii Wojennej (utworzona 26 XI 1832 r., w 1855 r. nazwana na cześć cara Mikołaja I). Przez szeregi Armii Czerwonej miało przejść 1538 osób, z czego 857 służyło tylko u czerwonych. Z kolei w szeregach białych na Froncie Południowym miało być 1012 oficerów, w tym 558 tylko u białych. Natomiast na białym Froncie Wschodnim miało służyć 630 oficerów, w tym 248 nie było w żadnych innych armiach w czasie wojny domowej. Zob. Ганин, *Корпус офицеров Генерального штаба в годы Гражданской войны 1917–1922 гг.: Справочные материалы* (Москва: Русский путь, 2009), 119–125. Co ważne w kontekście rozumienia przebiegu działań wojennych w czasie wojny domowej w Rosji 1917–1922 r., to fakt, jak podaje Ganin, że do października 1917 r. w armii rosyjskiej znajdowało się od 250 do 320 tys. oficerów, wśród których, odpowiednio 190–260 tys., dopiero w czasie I wojny światowej zdobyło swój stopień oficerski. Na przykład w pułkach piechoty do listopada 1917 r. miało zostać tylko 4% dawnych kadrowych oficerów. Zob. Ганин, *Семь „почему”*, 13.

to praca interesująca nie tylko dla historyka wojskowości, ale i historyka, historyka prawa i ustroju, a nawet historyka gospodarki Rosji z przełomu XIX i XX w. Niestety, co bywa coraz bardziej charakterystyczne dla najnowszej historiografii rosyjskiej oraz wydawnictw rosyjskich,⁴ monografia nie zawiera ani spisu źródeł i literatury na końcu rozdziałów, ani bibliografii. To bardzo utrudnia lekturę pracy, zwłaszcza że przywoływana w niej liczba bardzo ciekawych źródeł oraz literatury jest znaczna. Jedynie dzięki zestawieniu skrótów możliwe jest określenie archiwów, z których korzystał Autor. A archiwaliów Ganin przywołał w pracy bardzo dużo.

Rozdział 1 książki pt. „Założyciele” (ros. „Основоположники”) zawiera biogramy jednych z pierwszych wyższych oficerów z armii carskiej, którzy zasilili szeregi powstającej w początkach 1918 r. Armii Czerwonej. Pierwszym z nich był generał Dmitrij Pawłowicz Parskij, który wedle słów gen. Michaiła D. Boncz-Brujewicza był pierwszym carskim generałem liniowym, który zgłosił swoją chęć służby w armii bolszewickiej Rosji w lutym 1918 r. Ten przypadek jest o tyle istotny, gdyż jeszcze w warunkach rewolucji lutowej 1917 r. Parskij był co najmniej sceptycznie nastawiony wobec działalności partii bolszewickiej, a w listopadzie 1917 r. został nawet aresztowany za odmowę podporządkowania się Radzie Komisarzy Ludowych oraz rozkazom Wojenno-Rewolucyjnego Komitetu Frontu Zachodniego oraz pełniącego obowiązki dowódcy armii Frontu Zachodniego o podjęciu odpowiednich działań mających na celu rozpoczęcie rozmów pokojowych z przeciwnikiem.⁵ Ganin przywołuje w tekście źródła wskazujące, że w czasie przesłuchań Parskij odmowę wykonania powyższych rozkazów motywował argumentami o konieczności obrony ojczyzny przed Niemcami. Z drugiej strony przedstawiał dokumenty świadczące o tym, że w czasie swojej służby w armii rosyjskiej, a zwłaszcza w czasie rewolucji 1917 r., posiadał znakomite relacje z żołnierzami, organizacjami żołnierskimi, co oczywiście służyć miało jako dowód jego demokratyzmu i realizmu. W konsekwencji został wypuszczony z aresztu, ale pod warunkiem meldowania o zmianach miejsca zamieszkania w Piotrogradzie. Zmiana w postawie Parskiego nastąpiła w lutym 1918 r., kiedy Niemcy wznowili ofensywę przeciwko Rosji. Ta ważna modyfikacja okoliczności wojenno-politycznych miała wpłynąć na postawę byłego carskiego generała, który służbę u bolszewików utożsamiał z pracą na rzecz Rosji. W konsekwencji, na mocy decyzji Boncz-Brujewicza zatwierdzonej przez przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowej Włodzimierza Illicza Lenina, Parski został mianowany

⁴ Zob. Michał Patryk Sadłowski, „Artykuł recenzyjny monografii naukowej Aleksandra S. Puczenkowa pt. *Первый год Добровольческой армии. От возникновения «Алексеевской организации» до образования Вооруженных Сил на Юге России (ноябрь 1917 – декабрь 1918 года)*,” *PHW* 23 (74), nr 1 (279) (2022): 205.

⁵ Ганин, *Военспецы*, 39–40.

dowódcą obrony Piotrogradu na odcinku Narwy i jeziora Czudskiego. 26 lutego 1918 r. ten były carski generał osobiście spotkał się z Leninem. Mimo konfliktów z dowództwem oraz słabego stanu zdrowia Parskij w początkach 1918 r. odegrał ważną rolę w zakresie organizacji pierwszych oddziałów armii państwa bolszewickiego. Do swojej śmierci w 1921 r. zajmował się również sporządzeniem projektów formowania i służby wojsk Armii Czerwonej, a także badaniami historycznymi. Na podstawie kariery Parskiego w latach 1917–1918 Ganin w sposób dość szczegółowy przedstawił motywy zjawiska pozyskiwania przez bolszewików carskich oficerów w kontekście zagrożenia niemieckiego w początkach 1918 r.

Niemniej, małą wadą części narracji o karierze generała Parskiego w listopadzie 1917 r. jest fakt pominięcia informacji, że pierwotnie, 12 listopada 1917 r., to jego przełożony, czyli, generał Piotr S. Bałujew, dowódca Frontu Zachodniego, został również odsunięty za odmowę przygotowań do rozmów z Niemcami. W rzeczywistości więc Parskij (dopiero po Bałujewie) odmówił formalnie wykonania bolszewickiego rozkazu, który został wydany przez bolszewika Wasilija Wiktorowicza Kamienszczikowa, który przejął dowodzenie po gen. Bałujewie. Oznacza, to, że gen. Parskij nie był jedynym wyższym oficerem, który w listopadzie 1917 r. sprzeciwił się bolszewikom na tym odcinku frontu.⁶ W tym kontekście brakuje również informacji o postawie i losie gen. Mikołaja M. Duchonina, który próbował przeciwstawić się oraz zachować główną strukturę armii, co przyczyniło się do jego brutalnego zamordowania.

Kolejną postacią związaną z pierwszymi dniami armii bolszewickiej jest Jordan Grigoriewicz Pechliwanow. Ten bułgarski oficer, od września 1902 r. służący w armii Imperium Rosyjskiego, podobnie jak Parskij otrzymał 25 lutego 1918 r. rozkaz obrony Piotrogradu przed nacierającymi Niemcami, z tym że na odcinku Pskowa. W konsekwencji dowodzone przez niego tzw. pskowskie oddziały stały się jednymi z pierwszych formacji nowej Armii Czerwonej, chociaż prowadzone przez nie na przełomie lutego i marca 1918 r. działania wojenne nosiły charakter bardziej akcji partyzanckich. Niemniej to wówczas zaczął kształtować się bolszewicki mit nowej armii, która jest w stanie skutecznie bronić Rosji przed nieprzyjacielem. I również Ganin uznaje datę 23 lutego 1918 r., czyli moment „masowej mobilizacji proletariatu piotrogrodzkiego do walki z wrogiem”, jako słusznie ustanowiony w Rosji „Dzień Obrońcy Ojczyzny”.⁷ W tym kontekście przywołał

⁶ Informacja o tym znajduje się m.in. w książce prof. Aleksandra W. Szubina, który był jednym z recenzentów pracy Ganina. Zob. Александр Шубин, *Старт Страны Советов. Революция. Октябрь 1917 — март 1918* (Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2017), 75–78.

⁷ Ганин, *Военспецы*, 110. Tłumaczenia z języka rosyjskiego, które zostały przytoczone w niniejszym artykule, wykonał jego Autor.

liczbę 13 tys. zmobilizowanych osób, a także fakt odrzucenia przez Radę Komisarzy Ludowych żądań niemieckich.

Lutowa niemiecka ofensywa 1918 r. to również przełom, jeśli chodzi o stosunek byłych carskich oficerów do państwa bolszewickiego, gdyż do Armii Czerwonej miało ich wówczas wstąpić ponad 8 tys., co w teorii mogło być wystarczające do skompletowania korpusu oficerskiego dla 20 dywizji. Ówczesna ich postawa patriotyczna, wynikająca z wojennej lub politycznej antyniemieckości, nie była jednak równoznaczna z probolszewickością. Sam Pechliwanow jesienią 1918 r. zbiegł do białych, gdzie do 1920 r. miał służyć u gen. Antona Denikina. Tę część pracy Ganina uznaję za niezwykle udaną, zwłaszcza połączenie opisu początków służby Pechliwanowa w Armii Czerwonej z ogólną charakterystyką sytuacji wojenno-politycznej Rosji. Należałoby jednak zastanowić się, czy tego drugiego elementu nie można byłoby umieścić na samym początku monografii, a mianowicie w kontekście opisanego biografii Parskiego.

Rozdział zamyka obszerna biografia Michaiła Stiepanowicza Swiecznikowa, który jako jeden z pierwszych oficerów Sztabu Generalnego przeszedł na stronę bolszewików na przełomie 1917 i 1918 r., chociaż Ganin na podstawie licznych źródeł dowiódł, że ten oficer na potrzeby kariery u czerwonych sfałszował nie tylko informacje o swoim pochodzeniu, ale i fakt, że jakoby od 1 maja 1917 r. był członkiem partii bolszewickiej.

Rozdział 2 książki pt. „Rewolucjoniści” (ros. „Революционеры”) zawiera biogramy następujących oficerów: Michaiła Michajłowicza Arżanowa, Georgija Iwanowicza Teodori oraz Iliodora Iwanowicza Czubakowa. W zamyśle Autora nicią łączącą kariery tych działaczy i oficerów miało być szybkie i wierne włączenie się w proces tworzenia armii bolszewickiej po objęciu władzy przez tę siłę ideowo-polityczną. Pierwsza z tych postaci odegrała kluczową rolę, jeśli chodzi o organizację oraz funkcjonowanie systemu kolei państwa kierowanego przez Lenina, co wpłynęło na sukces czerwonych w wojnie domowej. Autor zebrał różne opinie na temat Arażanowa i jego działalności, w tym te negatywne, świadczące o tym, że ten wojenny specjalista, a przed 1917 r. carski urzędnik i specjalista w zakresie kolei, w wielu aspektach kierował się względami materialnymi, a nie ideologicznymi. Chociaż przy lekturze tej biografii można również dojść do wniosku, że te cechy Arażanowa, czyli skłonność do ryzyka i niekonwencjonalnych rozwiązań w połączeniu z bezwzględnością oraz interesownością, sprzyjały mu w warunkach wojny domowej.

Z kolei obszerna biografia Teodori, pochodzącego z greckiej i kupieckiej rodziny z guberni taurydzkiej młodego oficera armii rosyjskiej, to ciekawa opowieść o konflikcie międzypokoleniowym, który wystąpił między oficerami sztabu generalnego w szeregach Armii Czerwonej w pierwszej fazie jej istnienia. W tym kontekście Ganin poruszył również wątek nieudanej próby przejęcia przez wojsko funkcji kontrwywiadu wojskowego od Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej (ros. *ВЧК при СНК РСФСР- Всероссийская*

чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете народных комиссаров РСФСР, dalej: WCzK), a także zjawiska walki bolszewików z wszelkimi, nawet potencjalnymi przejawami tzw. bonapartyzmu w wojsku.

Natomiast postać oficera Czubakowa jest o tyle interesująca, że na stronę bolszewików przeszedł w początku 1918 r. w czasie pracy jako wojskowy specjalista w ambasadzie Rosji w Stanach Zjednoczonych. Na łamach *The Evening Star* wystąpił wówczas z dwoma artykułami. W pierwszym z nich argumentował, że rząd bolszewicki jest prawdziwym rządem ludowym, który odzwierciedla interesy i dążenia znacznej większości mieszkańców Rosji. Natomiast w drugim artykule proponował transformację Rosji na wzór Stanów Zjednoczonych w Euroazjatyckie Stany Zjednoczone. Przypadek ten jest o tyle intrygujący, że do 1917 r. trudno wykazać jego związki z ruchami socjalistycznymi czy też bolszewickim. W historii Czubakowa dla badacza wojny domowej w Rosji ważne jest również to, że mimo powrotu do Rosji (do Władywostoku) w drugiej połowie 1918 r. kołczakowskie władze, jak sugeruje Ganin, nie miały przygotowanej koncepcji represji wobec wyższych oficerów, którzy sympatyzowali z bolszewikami. Dlatego pod koniec 1919 r. Czubakow w opanowanym przez 5 Armię Czerwoną Tobolsku oddał się do dyspozycji nowych władz wojskowych, a już w początku 1920 r. został przyjęty w jej szereg, gdzie służył w jej różnych instytucjach do 1924 r.

Następnie zajmował się pracą naukową, a w latach 1927–1930 był członkiem zarządu i konsultantem spółki akcyjnej „Rosyjska Platyna” z siedzibą w Berlinie. Z kolei w latach 1931–1938 pracował w Ludowym Komisariacie Finansów. Na potrzeby tego resortu napisał wówczas kilka publikacji o szkodach, które poniosła radziecka Rosja w wyniku interwencji Ententy w czasie wojny domowej. Na ich podstawie Ganin wskazał, że Czubakow wyliczył bezpośrednie szkody wynikłe z powodu interwencji i blokady radzieckiej Rosji na 14 113 473 rubli w złocie, a pośrednie między 45 936 192 a 107 207 715 rubli w złocie. Liczba publikacji oraz szczegółowe wyliczenia dowodzą, że radziecki resort finansów dysponował profesjonalnymi materiałami potrzebnymi zarówno na użytek wewnętrzny, jak i dyplomatyczny.

Rozdział 3 książki pt. „Bohaterowie i ciężko pracujący” (ros. „Герои и Труженики”) rozpoczyna się od biogramu pochodzącego z włościańskiej rodziny ukraińskiej z guberni połtawskiej Matwieja Iwanowicza Wasilenko. Jego kariera jest o tyle ciekawa, że Wasilenko od marca 1917 r. do pierwszej połowy 1917 r. miał być członkiem partii lewicowych eserów (ros. *левые эсеры*). To najprawdopodobniej sprawiło, że w sierpniu 1918 r., kiedy upadł czerwony Kazań, a wraz z nim ewakuowana została z Piotrogradu uczelnia wojenna, uczący się w niej na przyśpieszonych kursach Wasilenko wstąpił w szeregi sił antybolszewickich w postaci Armii Ludowej Komitetu Członków Zgromadzenia Konstytucyjnego (tzw. Komucza, ros. *Комитет членов*

Всероссийского Учредительного собрания – Комуч). W antybolszewickich wojskach Syberii służyć miał aż do lutego 1919 r., kiedy przeszedł na stronę czerwonych. Z kolei w Armii Czerwonej jego kariera trwała do 1937 r., czyli do rozstrzelania w ramach wielkich czystek. Ten kasus jest o tyle ciekawy, że pokazuje, iż droga części rosyjskich oficerów do sił bolszewickich wiodła przez służbę w siłach i organizacjach antykomunistycznych i fakt ten, mimo określonych trudności, nie uniemożliwiał zrobienia kariery w bolszewickiej Rosji do czasu stalinowskich represji. Chociaż w przypadku Wasilenki „okolicznością łagodzącą” mogła być przynależność do partii lewicowych eserów w 1917 r., a nie np. do partii czy stronnictw „burżuazyjnych”, a także to, że zmienił front w momencie, kiedy kołczakowski ośrodek władzy znajdował się w początkowej fazie formowania. Następnie, dowodząc 11 Armią, uczestniczył w odblokowaniu Astrachania oraz zdobycia Carycyna, Stawropolu, Władykaukazu, Groznego i Petrowska. Od 20 lipca do 12 września 1920 r. znów w 11 Armii walczył z dasznakami⁸ na południowym wschodzie Armenii, następnie dowodząc 14 Armią, przeciwko Polsce.⁹ Z tym ostatnim oddziałem wojował przeciwko wojskom Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz antybolszewickich Rosjan już po zawarciu rozejmu z Polską w październiku 1920 r. W kontekście przejścia Wasilenki na stronę czerwonych Ganin napisał:

„Już w 1919 r. zarekomendował się u czerwonych z lepszej strony. W odróżnieniu od białych, czerwoni dążyli do wykorzystania wszystkich dostępnych im zasobów kadrowych z maksymalną korzyścią dla siebie. Dotyczyło to także wykwalifikowanych oficerów wziętych do niewoli. Taka polityka sprawdziła się w pełni, a jeńcy w większości cenili okazane im zaufanie i służyli uczciwie”.¹⁰

W przypadku biogramu Wasilenki ważne jest podkreślenie jego pochodzenia etnicznego. Ganin, odwołując się do dokumentów archiwalnych (nie podając jednak w przypisie dokładnie do jakich), wskazuje, że Wasilenko „uważał siebie za Ukraińca, znał język ukraiński i uważał go za ojczysty”.¹¹ Natomiast w końcu biogramu napisał, że charakterystyczne jest to, że „etniczny Ukrainiec” na służbie bolszewickiej Rosji kierował „ostatecznym pogromem

⁸ Dasznacy – członkowie ormiańskiej partii narodowej *Dasznakcutjun*, powstałej w 1890 r. Dążyli do wyzwolenia Ormian i autonomii państwa ormiańskiego. W latach 1918–1920 r. odegrali kluczową rolę w procesie powstania, organizacji i funkcjonowania tzw. Pierwszej Republiki Armenii (Demokratycznej Republiki Armenii). W lutym 1921 r. rozpoczęli nieudane powstanie przeciwko sowietyzacji Armenii.

⁹ Ганин, *Военспецы*, 332–341.

¹⁰ Ibid., 331.

¹¹ Ibid.

ukraińskich nacjonalistów”¹². Można rozumieć to jako narrację dość wyraźnie wskazującą, że wojska petlurowskie były siłami nacjonalistycznymi, które walczyły nie tylko z bolszewikami, ale też z tymi Ukraińcami, którzy swój los i przyszłość terytorium ukraińskiego wiązali z państwem bolszewickim, czyli bolszewicką Ukrainą. Z taką narracją jednak trudno się zgodzić, a zwłaszcza w warunkach 2022 r., kiedy pojęcie „ukraińskiego nacjonalizmu” zostało maksymalnie upolitycznione. W tym znaczeniu przedstawiciele rosyjskiej historiografii posługujący się terminem „ukraińscy nacjonaści” na określenie sił walczących przeciwko bolszewickiej Rosji w latach 1919–1929 muszą być bardziej ściśli, żeby nie sprowadzić przeciwników bolszewików do jakiś skrajnych sił, rzekomo szkodzących nawet sprawie suwerennej Ukrainy.

W dalszej części monografia zawiera krótką biografię Jewgienija Mikołajewicza Siergiejewa, znanego w Polsce z walk w wojnie polsko-bolszewickiej i z pracy pt. *Od Dźwiny ku Wiśle*,¹³ gdzie opisał losy dowodzonej wówczas przez siebie 4 Armii.¹⁴ Niestety, jak wskazał Autor pracy, nie udało się znaleźć źródeł o działalności Siergiejewa w pierwszej połowie 1918 r., a więc w czasie formowania się Armii Czerwonej. Wiadomo jedynie, że dobrowolnie wstąpił do niej 15 lipca 1918 r. Natomiast w „starej armii” miał dosłużyć się do stopnia podpułkownika. Z kolei w wojnie domowej dowodził m.in. 30 Dywizją Strzelecką 3 Armii, która osiągnęła wielkie sukcesy w walce z białymi na Syberii. To właśnie w tym oddziale Konstantin Rokossowski otrzymał swoje pierwsze odznaczenie bolszewickie. Co ważne, ten carski oficer i radziecki dowódca w 1937 r., razem ze swoimi licznymi kolegami ze służby, został rozstrzelany w ramach wielkiej czystki. Dlatego Ganin napisał, że Siergiejew stał się ofiarą reżimu radzieckiego, chociaż służył dla niego „wiarą i prawdą”.¹⁵ Stanowić to może powód do uznania, że Armia Czerwona – tyle zawdzięczająca wojennym specjalistom – zaczęła ich fizycznie eliminować w momencie zaostrzenia kursu politycznego i ustrojowego.

Kolejną opisaną w książce postacią jest Wasilij Michajłowicz Cejtlin. Ta część monografii jest niezwykle ciekawa, gdyż Ganin przywołuje w niej fragmenty dziennika z lat 1914–1918 tego rosyjskiego oficera artylerii, który odnalazł w archiwum Wojskowo-Historycznego Muzeum Artylerii, Wojsk Inżynierskich i Wojsk Łączności w Sankt Petersburgu.¹⁶ Cejtlin, najprawdopodobniej żydowskiego pochodzenia, urodził się 2 sierpnia 1888 r. w guberni grodzieńskiej

¹² Ibid., 354.

¹³ Zob. Jewgienij Nikołajewicz Siergiejew, *Od Dźwiny ku Wiśle* (Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1925).

¹⁴ Armią tą Siergiejew dowodził do 6 VIII 1920 r.

¹⁵ Ганин, *Военспецы*, 366.

¹⁶ Ibid., 367. W 2021 r. Ganin wydał ten dziennik. Zob. *Василий Михайлович Цейтлин, Дневник штабс-капитана. 1914–1918*, red. Ганин (Moskwa: Фонд «Связь Эпох»; Издательский центр «Воевода», 2021).

w rodzinie lekarza wojskowego. Jego dziennik z czasów I wojny światowej, rewolucji lutowej 1917 r. oraz początku wojny domowej z Rosji rzuca ciekawe światło na przebieg tych przełomowych wydarzeń. Istotne są jego uwagi pisane w czasie rewolucji lutowej, a przede wszystkim charakterystyczna ewolucja ideowa, polityczna i patriotyczna Cejtlina. W reakcji na kryzys lipcowy 1917 r. w Piotrogradzie pisał, że bolszewicy to poważni przeciwnicy i przeciwdziałać im należy energicznie. Jednocześnie wskazał, że Lenin i jego partia zostali przerwuceni do Rosji w interesach niemieckiego sztabu generalnego oraz niemieckich służb specjalnych, ale sam Lenin to człowiek ideowy, działający samodzielnie. Ten tok rozumowania, a także błyskawiczny bieg wydarzeń rewolucyjnych, w tym rozkład władzy sprawowanej przez Rząd Tymczasowy, sprawił, że już w listopadzie 1917 r. Cejtlin napisał, że można Lwa Dawidowicza Trockiego oraz Lenina nienawidzić lub nie zgadzać się z nimi, ale nie można odmówić im zdecydowania i konsekwencji. W jego notatkach z tego okresu widać wyraźnie, że nadal z ironią traktuje idealizm oraz utopie bolszewików, ale z drugiej strony znajduje zrozumienie dla ich określonych decyzji. Jako zwolennik separatystycznego zawieszenia broni (jesienią 1917 r.) doszedł w początkach 1918 r. do wniosku, że zajęcie zbolszewizowanej Rosji przez Niemców nie byłoby wskazane. Dlatego 3 marca 1918 r. stwierdził, że „już lepiej, żeby Rosja była republiką radziecką niż mieliby ją rozrywać po częściach”.¹⁷ Jako specjalista ds. artylerii przygotowywał kadry wywiadowcze w zakresie szpiegostwa inżynieryjnego, a następnie został jednym z głównych specjalistów ds. łączności wojskowej w ZSRS.

Rozdział 4 monografii pt. „Popucziki” (ros. „Попучики”), którego zamierzeniem było przedstawienie tych oficerów, którzy w czasie wojny domowej w Rosji mieli związki zarówno z czerwonymi, jak i białymi, zaczyna się od szczegółowej charakterystyki generała Wjaczesława Jewstawowicza Borisowa. Ten związany blisko w czasie swojej kariery – a zwłaszcza w okresie Wielkiej Wojny – z gen. Michaiłem Aleksiejewem, po aresztowaniu w czasie przewrotu październikowego 1917 r. w Pałacu Zimowym przez bolszewików, już w styczniu 1918 r. znalazł się w dyspozycji bolszewickich sztabów: najpierw Piotrogrodzkiego Okręgu Wojennego, a następnie Frontu Północnego. Z kolei w lutym 1918 r. pełnił funkcję wojennego konsultanta w związku z niemieckim zagrożeniem dla Piotrogradu, co sugeruje, że podobnie jak gen. Parskij kierował się postawą patriotyczną. Co interesujące, Ganin opisuje działalność Borisowa w zakresie organizacji wojskowej prasy bolszewickiej oraz proponowanych dla Trockiego reform sztabu generalnego Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej i w tym kontekście ukazuje konflikt wizji, jakie wódz nowej armii miał z niektórymi *wojenspecami* (np. w kwestii formowania oddziałów ochotniczych czy stopnia samodzielności szefa sztabu armii). Ta różnica wizji stać się miała przyczyną ucieczki Borisowa do białych w sierpniu 1919 r. Tam jednak, w grudniu

¹⁷ Ганин, *Военспецы*, 382.

1919 r., rozkazem gen. Denikina zbiegły generał został oskarżony przed sądem wojennym, gdzie zarzucano mu nie tylko pracę dla bolszewików od 1918 r., ale i przeciwdziałanie „wystąpieniu generała Kornułowa” w sierpniu 1917 r.¹⁸ Oznacza to według mnie, że białe dowództwo kierowało się trzema czynnikami w tej sprawie. Po pierwsze, wyobrażeniami idealistycznymi i legalistycznymi, gdyż zakładało bezwzględną ciągłość państwową Rosji, przede wszystkim od okresu Rządu Tymczasowego. Należy zwrócić uwagę, że akt oskarżenia wobec Borisowa jednocześnie legalizował wystąpienie gen. Ławra Kornułowa z sierpnia 1917 r. jako działanie mające na celu ratowanie Rosji w warunkach rewolucji lutowej. Po drugie, zemstą na przeciwnikach Kornułowa i jego otoczenia. I trzecie, nieufnością wobec oficerów służących u czerwonych. Te dwa czynniki wskazują na brak elastyczności i pragmatyzmu białych. Dlatego Ganin napisał: „Jest zrozumiałe, że w wojnie domowej zwyciężyła ta strona, która posiadała większą zdolność do racjonalnego wykorzystania wiedzy i doświadczenia nawet swoich czasowych poputniczków, jednym z których był generał Borisow”.¹⁹ Ostatecznie sąd wojskowo-polowy w Taganrogu uznał generała Borisowa winnym, choć na mocy rozkazu gen. Denikina odstąpiono od wymierzenia kary. W 1920 r. osądzony i odrzucony przez białych generał znalazł się w Belgradzie, gdzie zmarł 20 maja 1941 r.

Kolejną postacią w tym rozdziale jest gen. Władimir I. Seliwaczew, którego przebieg kariery warto w niniejszej recenzji przedstawić nieco szerzej. Oficer o tyle ciekawy, że z powodu wyróżniającego się kształtu czaszki, który mógł być konsekwencją komplikacji przy porodzie lub choroby we wczesnym dzieciństwie, nie został, mimo bardzo dobrych wyników w akademii wojennej, przyjęty do Sztabu Generalnego. To dało Ganinowi podstawę do sformułowania oceny, że ówczesny system sił zbrojnych Imperium Rosyjskiego cechował się poważnymi dysfunkcjami. Nie przeszkodziło to jednak Seliwaczewowi w zrobieniu błyskotliwej kariery. Dzięki konsekwencji, pracowitości i odwadze został jednym z najbardziej cenionych rosyjskich oficerów na froncie wschodnim I wojny światowej. Dla badacza istotne jest to, że w tych burzliwych czasach prowadził dziennik, w którym zawarł m.in. takie myśli: system wychowania żołnierzy w rosyjskiej armii jest zgniły i nawet zwycięska wojna może tego nie zmienić; na dworze cara Mikołaja II są osoby, które mogą pchnąć kraj ku zdradzie; „brak umiejętności organizacji, zarządzania i kontroli – oto nasze nieszczęście w naszym ogólnym i wojskowym życiu”.²⁰

¹⁸ Ibid., 440.

¹⁹ Ibid., 445.

²⁰ Ibid., 470. Fragmenty dziennika Seliwaczewa, które Ganin wykorzystał w swojej pracy, pochodzą z egzemplarza znajdującego się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym (ros. ГИВИА). Natomiast warto dodać, że część dziennika została opublikowana już w ZSRR w 1925 r. Zob. „Из дневника ген. В. И. Селивачёва,” *Красный архив: исторический журнал* 2 (9) (1925): 104–132.

Natomiast bardzo ciekawy jest ostatni okres życia Seliwaczewa, który przypadł na rewolucję i wojnę domową. Co na ogół charakterystyczne dla wymagających i patriotycznych oficerów armii rosyjskiej, do 1917 r. krytykował układ stosunków społeczno-politycznych w Imperium, wyraźnie sympatyzował ze zmianą ustroju w kierunku likwidacji samodzierżawia, ale przebieg rewolucji 1917 r. go rozczarował. To skłoniło go do uznania, że Rosji potrzeba rządów silnej ręki, co wyraziło się m.in. chwilowym poparciem dla Kornilowa. Niemniej szybki przebieg wypadków w postaci puczu bolszewickiego sprawił, że poszedł na emeryturę. Ale już od sierpnia 1918 r. pracował jako archiwista, był odpowiedzialny m.in. za zbieranie dokumentów z okresu I wojny, pracował jako członek komisji badającej doświadczenia wojenne oraz wykładał w Akademii Sztabu Generalnego Armii Czerwonej. Jednocześnie, jak wskazuje Ganin, Szeliwaczew zaczął działać w podziemnej antybolszewickiej organizacji w Moskwie, co spowodowało, że na początku 1919 r. był kilkakrotnie aresztowany i wtedy najprawdopodobniej zgodził się na współpracę z czerwonymi. To z kolei doprowadziło, że Trocki, mimo oporów części wojskowych, powierzył mu 30 lipca 1919 r. ważną funkcję zastępcy dowódcy Frontu Południowego.

Rozdział ten zamyka ciekawa charakterystyka generała Aleksandra Madritowa, który na początku XX w. zasłynął jako główny pełnomocnik ds. ochrony rosyjskiej leśno-górskiej spółki handlowej na Dalekim Wschodzie (1902–1904), której działalność w istotny sposób wpłynęła na wybuch wojny rosyjsko-japońskiej. Ponadto, w ramach tego przedsięwzięcia pełnił funkcję przedstawiciela ds. ustanowienia relacji handlowych między Chinami i Mongolią. Co istotne w tym kontekście, Ganin zamieścił w swojej pracy listy Madritowa znalezione w jego archiwum, które już pod koniec życia wysyłał do Aleksieja Aleksiejewicza Ignatiewa. Domagał się w nich sprostowania opisu swojej działalności w pierwotnej wersji *Pięćdziesiąt lat w szeregu*,²¹ która została opublikowana w czasopiśmie *Znamia*.²²

Co jednak dla mnie najciekawsze, to próba rekonstrukcji przez Ganina działalności i losów Madritowa w czasie wojny domowej w Rosji. W początku 1918 r. udał się na wypoczynek w rodzinne strony Kaukazu Północnego (rejon wód mineralnych), gdzie po przejęciu władzy przez bolszewików na Tereku oraz utworzeniu Terskiej Republiki Radzieckiej oraz jej naczelnego organu władzy, czyli Rady Komisarzy Ludowych (na czele z Samuelem G. Buaczi-dzem), zgodził się wziąć udział w organizacji armii. Motywowane miało być to nie czynnikami ideologicznymi, ale organizacją struktur oporu przeciwko

²¹ Wspomnienia te zostały wydane w języku polskim. Zob. Aleksiej Ignatjew, *Pięćdziesiąt lat w szeregu*, t. 1–2, tłum. Jan Jerzyński (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957).

²² Ганин, *Военспецы*, 535–537.

niemiecko-tureckiemu zagrożeniu. Co ważne z punktu widzenia dalszego przebiegu wojny domowej, zdołał uwolnić słynnego wkrótce atamana Andrieja Grigorjewicza Szkuro. Natomiast już pod koniec czerwca 1918 r. na Tereku wybuchło antybolszewickie powstanie kozackie, którym kierował eser Georgij Fiedorowicz Biczerachow, reprezentujący Kozacko-Chłopską Radę w Mozdoku. Już 6 sierpnia 1918 r. powstańcy zdobyli Władykaukaz, a sam Madritow przyjął ofertę objęcia dowództwa. Jednak powstańcy nie zdołali utrzymać stolicy regionu i w konsekwencji 17 sierpnia 1918 r. Madritow na czele oddziału złożonego ze 160 oficerów wyszedł z miasta. W efekcie złożył swoje pełnomocnictwa i wspominał później, że słabość antybolszewickich sił Tereka wynikała z tego, że jego liderzy mieli bardziej skupiać się na kwestiach federacyjno-ustrojowych i politycznych niż wojennych. Po drugie, według Madritowa, lider powstania Biczerachow nie ufał, a wręcz uznawał za zagrożenie białą armię Kornilowa i Aleksiejewa, nazywając ochotników „kontrewolucjonistami”. Z drugiej strony istnieje wiele opinii, że dowództwo Madritowa nie było energiczne i przyczyniło się do klęski. To być może tłumaczyło fakt, że przechodząc na terytorium kontrolowane przez Armię Ochotniczą, Madritow, mimo zdania raportów ze swojej działalności na Tereku, nie był przyjęty w jej szeregi.

Już 23 listopada 1920 r. na zajętych przez bolszewików Krymie Madritow wstąpił w szeregi Wojskowego Komisariatu ds. zaopatrzenia. W tym aspekcie Ganin wskazał, że taki rozwój wypadków był „zaskakujący”, zwłaszcza że w latach 1920–1921 bolszewicki Krym był pogrążony w wielkich represjach. Można więc wysunąć przypuszczenie, że o wstąpieniu Madritowa w szeregi sił zbrojnych bolszewickiej Rosji zadecydowały potrzeby bieżące Armii Czerwonej oraz struktur państwa bolszewickiego, charakterystyczny dla tych czasów rewolucyjno-wojenny chaos lub określone powiązania ze służbami bolszewickimi. Chcę jednak podkreślić, że to tylko moje przypuszczenia. Z kolei sam Madritow zdążył służyć jeszcze jako zastępca naczelnika oddziału operacyjnego sztabu nadmorskiej twierdzy Sewastopol oraz w wojskach Państwowego Politycznego Zarządu Ukraińskiego Okręgu Wojskowego. Po demobilizacji w 1926 r., aż do śmierci pod koniec lat pięćdziesiątych XX w., miał żyć w Azerbejdżańskiej SRS, gdzie zajmował się sprawami gospodarki lokalnej w ramach systemu sowieków. Jego życiorys to więc niezwykle przypadek oficera szlacheckiego pochodzenia, który mimo intensywnej kariery za czasów carskiej Rosji (m.in. uczestnictwo w ekspansji Rosji na Dalekim Wschodzie na przełomie XIX i XX w., wojnie rosyjsko-japońskiej (1904–1905), I wojnie światowej, tłumieniu powstania w Turkiestanie w 1916 r.) oraz epizodu antybolszewickiego w 1918 r. od jesieni 1920 r. służył bolszewickiej Rosji i nawet przeżył czasy stalinowskie.²³

²³ Ganin wskazuje, że Madritow przeżył represje i zmarł najprawdopodobniej w końcu lat pięćdziesiątych XX w., chociaż nie udało mu się ustalić dokładnej i pewnej daty. Zob. *ibid.*, 544.

Ostatni, piąty, rozdział nosi nazwę „Wrogowie” (ros. „Враги”). Dotyczy trzech oficerów, którzy wstąpili w szeregi Armii Czerwonej jako agenci ośrodków antybolszewickich. Mowa o Anatoliju Leonodowiczu Nosowiczu, Borisie Pietrowiczu Poljakowie oraz Mikołaju Iwanowiczu Stogowie. Pierwszy z nich, kontaktując się i współpracując z różnymi antybolszewickimi organizacjami podziemnymi oraz dyplomacją i wywiadem francuskim, został w maju 1918 r. naczelnikiem sztabu Północno-Kaukaskiego Okręgu Wojskowego, który znajdował się w Carycynie. A to właśnie tam, 6 czerwca 1918 r., przybył Józef Stalin, który został wysłany w charakterze przedstawiciela Rady Komisarzy Ludowych i Komitetu Centralnego, żeby zabezpieczyć zebranie i transport zboża z południa Rosji.²⁴ Ważną częścią tego fragmentu monografii jest również opis sytuacji politycznej (zwłaszcza ocen form ustrojowych państwa rosyjskiego) i wojennej Rosji w czasie rewolucji lutowej 1917 r., z wykorzystaniem dziennika generała Andrieja Jewgieniejwicza Sniesarjewa²⁵ oraz wspomnień samego Nosowicza²⁶.

Kolejną postacią opisaną w tym rozdziale jest były carski oficer Poljakow. Jako wykładowca Akademii Wojennej w Piotrogradzie został formalnie wpisany w szeregi powstającej Armii Czerwonej. Od początku jednak służył w niej jako przedstawiciel białego antybolszewickiego podziemia. To było zresztą charakterystyczne dla pierwszej połowy 1918 r. w Piotrogradzie, gdzie powstało wiele podziemnych organizacji oficerskich w szkołach wojskowych, sztabach oraz poszczególnych jednostkach wojskowych.²⁷ Zostały one zorganizowane z inicjatywy lub za zgodą poszczególnych centrów walki z bolszewikami, ale często cechowały się improwizowanymi działaniami, słabo skoordynowanymi np. z Armią Ochotniczą na południu Rosji. Na tym tle Ganin przedstawił działalność WCzK, która z racji niedostatecznej jakości kadr, organizacji i metod pracy uciekać miała się w początkach swej działalności głównie do przekupstwa i prowokacji, choć w jej szeregach białym również udawało się umieścić swoich wywiadowców. W tym kontekście można uznać, że początek władzy bolszewików w Rosji oraz charakter wojny domowej (zwłaszcza z lat 1918–1919), kiedy skomplikowana walka wywiadów występowała ze znaczną intensywnością, wpłynęły na naturę nowego reżimu. Cechował się on bowiem wysokim stopniem

²⁴ Zob. Oleg Khlevniuk, *Stalin. Nowa biografia*, tłum. Dorota Bal (Kraków: Znak Horyzont, 2016), 86.

²⁵ Dzienniki gen. Sniesarjewa dostępne są w odrębnych publikacjach: Андрей Евгеньевич Снесарев, *Дневник 1916–1917* (Moskwa: Кучково поле, 2014); Снесарев, *Письма с фронта: 1914–1917* (Moskwa: Кучково поле, 2012).

²⁶ W 2021 r. Ganin wydał te wspomnienia. Zob. А.Л. Носович, *Анатолий Носович: Белый агент в Красной армии. Воспоминания, документы, статьи*, red. Ганин (Moskwa: Нестор-История, 2021).

²⁷ Ганин, *Военспецы*, 652.

opresyjności, którego przyczyną był bardzo duży poziom podejrzliwości. To w jakiś sposób tłumaczy późniejsze, totalitarne praktyki aparatu przymusu ZSRS, a prześledzenie kariery Poljakowa pozwala to dobrze zrozumieć, gdyż mimo aresztowania WCzK nie mogła znaleźć obciążających go dowodów oraz dowieść jego winy i w konsekwencji, na mocy interwencji Trockiego i Lenina, na początku 1919 r. wyszedł na wolność.

Jednak już wiosną Poljakow zbiegł do białych, gdzie służył w Armii Północnej, a następnie Armii Północno-Zachodniej. Ten fragment monografii jest ważny w kontekście poznania sytuacji i walk tej formacji z bolszewikami w 1919 r. w związku z jej współpracą z państwem i armią odradzającego się państwa estońskiego. Ganin przywołuje fragment listu Poljakowa, w którym miał napisać, że jest rozczarowany po swojej ucieczce, gdyż zakładał, że trafi „na terytorium jednej z guberni Rosji”, a znalazł się „w cudzym państwie z płytkimi mieszczańsko-szowinistycznymi nastrojami i krótkowzroczną narodową zarozumiałością”.²⁸ Ten cytat dość dobrze odzwierciedla stosunek części białych oficerów do nowych państw, które zaczęły powstawać na gruzach Imperium Rosyjskiego. Ponadto Ganin przywołuje w tym kontekście jeszcze inny dokument, tym razem z grudnia 1919 r., w którym Poljakow twierdził, że biali powinni zgodzić się na niezależność Estonii bez oczekiwania na decyzje Zgromadzenia Konstytucyjnego.²⁹ Tym samym byłaby możliwość stworzenia na jej terytorium bazy do uderzenia na Piotrogród. Po tym jednak sam Autor książki niejasno dodaje, że biały oficer miał na myśli to, że po zdobyciu Piotrogradu Estonia miała wejść ponownie w skład Rosji.³⁰ Sam Poljakow przyczyn klęski Armii Północno-Zachodniej miał upatrywać w konfliktach w dowództwie, nieudolności gen. Mikołaja Judenicza oraz braku amunicji.

Monografia kończy się biografią Stogowa, w czasie I wojny światowej związanego z 8 Armią Imperium Rosyjskiego, a od 1918 r. byłego carskiego generała, który został naczelnikiem Ogólnorosyjskiego Sztabu Generalnego Armii Czerwonej. W rzeczywistości jednak ten oficer pracował na rzecz antybolszewickiego białego podziemia. W rozdziale szczególne cenne są opisy działalności podziemnej organizacji „Centrum Narodowe”, a także proces jej rozpracowania i rozbicia przez bolszewickie służby specjalne. Lektura tego fragmentu pracy nasuwa myśl, że to w pewnym sensie prototyp przyszłej operacji „Trust”. Tę część książki uzupełnia również opis działalności WCzK w kontekście perypetii kariery Poljakowa w czerwonej Rosji.

Reasumując, recenzowana monografia Ganina o wojskowych specjalistach jest opracowaniem niezbędnym dla badaczy zajmujących się

²⁸ Ibid., 660.

²⁹ Ibid., 664.

³⁰ Ibid.

szczególne takimi zagadnieniami jak: początki kształtowania się Armii Czerwonej oraz bolszewickich służb specjalnych, w tym WCzK; antybolszewickie podziemie w Piotrogodzie i Moskwie w latach 1917–1919; stosunek wyższych kadr oficerskich armii rosyjskiej do rewolucyjnych wydarzeń 1917 r., czyli rewolucji lutowej oraz przewrotu październikowego; pozycja, postawa i stosunek oficerów armii rosyjskiej do wojny domowej 1917–1922. Praca ta, stanowiąca wynik kilkuletnich badań, opiera się, co warto powtórzyć, na imponujących materiałach archiwalnych, po raz pierwszy wprowadzanych do obrotu naukowego. Jej zaletą jest również szczegółowość, wyrażająca się licznymi danymi statystycznymi, cytatai oraz opisami różnych przypuszczeń w kontekście wyartykułowanych hipotez badawczych. Choć z drugiej strony taka drobiazgowość, którą w przypadku Ganina można również określić kunsztownością, sprawia, że miejscami czytelnik może tracić z pola widzenia tło ówczesnych ogólnych procesów politycznych, państwowych i społecznych. W tym zakresie można więc zasugerować większą dbałość o zapewnienie równowagi w narracji, żeby sens opisu danej kariery w czasie wojny domowej czy jej fragmentu nie „zgiął” się w gąszczu szczegółowych rozważań i cytatów z materiałów źródłowych. Można nie zgadzać się również z niektórymi tezami Autora, jak np. z tym, że biali, którzy współpracowali z Polakami lub Ukraińcami przeciwko bolszewikom, w rzeczywistości współpracowali z siłami wrogimi Rosji, podczas gdy „czerwoni faktycznie bronili integralności kraju”.³¹ Niemniej takie stwierdzenia to już subiektywne oceny, do których każdy badacz ma prawo. Z kolei każdy inny naukowiec ma prawo merytorycznie odnieść się do nich. Sam wybór postaci w poszczególnych rozdziałach jest przemyślany, gdyż pozwala zapoznać się z różnymi etapami i aktywnościami (dotąd mało znanymi lub w ogóle nieznanymi w historiografii) w procesie uczestnictwa wojennych specjalistów w tworzeniu Armii Czerwonej. Publikacja Ganina to wreszcie lektura mająca wymiar praktyczny i współczesny, gdyż przy wykorzystaniu historycznych przykładów pozwala poznać i zrozumieć zjawiska akceptacji lub zaangażowania się oficerów w działalność na rzecz państwa totalitarnego. W tym kontekście przydatne dla polskiego czytelnika jest zwłaszcza poznanie metod i warunków, w jakich władza bolszewicka potrafiła zapewnić możliwość kariery i tym samym wykorzystać wojskowych specjalistów (tzn. byłych carskich lub białych oficerów) w ramach prowadzonej przez siebie polityki. Wszystko to może okazać się przydatne przy obserwacji i analizie procesów politycznych i wojennych we współczesnej Rosji.

Michał P. Sadłowski
Uniwersytet Warszawski

³¹ Ibid., 666.